

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt/volume: 6 • sayı/issue • (Aralık/December): 461-478

**Arap Dili ve Belâgatında Samt Kavramının Anlam
Derinliği**

*The Depth of Meaning of The Concept of Samt in Arabic
Language And Rhetoric*

Emin UZ

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Assist. Prof., University of Afyon Kocatepe Faculty of Theology
Department of Arabic Language and Rhetoric

Afyonkarahisar/Türkiye

✉ eminuz@aku.edu.tr orcid.org/0000-0003-3255-7543

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 11.12.2023

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2023

Atıf: Uz, Emin. "Arap Dili ve Belâgatında Samt Kavramının Anlam Derinliği". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 461-478. <https://doi.org/10.52637/kiid.1357289>

Cite as: Uz, Emin. "The Depth of Meaning of The Concept of Samt in Arabic Language And Rhetoric". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 6/2 (December 2023), 461-478. <https://doi.org/10.52637/kiid.1357289>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Emin UZ | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Arap Dili ve Belâgatında Samt Kavramının Anlam Derinliği

Öz

Klasik Arap literatürü, sahip olduğu dilsel ve edebî yapısıyla duyguların en güzel şekilde aktarılabilmesine yönelik geniş imkânlar sunar. Mahfûzâtında bulunan kelime hazinesi ve bunların anlam dünyası, sadece kalıp ve lafızlardan müteşekkil bir dil olmadığının göstergesidir. Arap dilinde zihinlerdeki mana, somut göstergelerin yanında mütakellim tarafından susku yoluyla da muhatap kitleye iletilebilir. Bu durumu karşılayan kavram “samt” şeklinde ifade edilmiştir. İnsanın zihin dünyasında mutlak sessizlikten söz edilemez. Çünkü insan, varlığı anlama tebdil eylemek için yaratılmıştır ki bütün inanç, dil ve felsefe sistemlerinde insanı diğer varlıklardan ayıran “nâtika” vasfı vurgulanmıştır. Fakat bu konuşma, sadece söz için gerekli olan envanteri içine alan bir konuşma türü değildir. Zira birçok dilde olduğu gibi Arap dili de belâgat kapsamına aldığı dinleme ve susmayı iletişim unsurlarından biri olarak kabul etmiştir. Hem anlamlı susmada hem de etkili dinlemede insanın bütün benliği devreye girer ve muhatabın bulunduğu duruma göre bazı mesajlar verir. Esasen kulakla başlayan bu durum bazen bir lafza bazen de sessizliğe bürünür. Görünen o ki susma, sözün sıyak ve sibak bağlantısıdır. Susmanın edebî değerinde olabilmeye için ise bir bağlam içinde görünmesi gerekir. Tam bu noktada “meânî” başta olmak üzere belâgatın bütün alanları samt kavramını inceleyen en geniş bilim alanlarıdır denilebilir. Çünkü samt, dilin derinliklerinde saklı olan edebî bir hüviyeti haizdir. Arap kültüründe daha pek çok kelime, bünyesinde “susma” anlamını taşımakla birlikte bu kavramların işaret etmiş oldukları iletişim ve sessizlik arasındaki dengeyi tespit edebilmek edebî açıdan en önemli hususlardan biridir. Zira sessizlik, bazen iletişimin bir parçası olarak kabul edilir ve düşünceyi derinleştirme veya duygusal bir ifade biçimi olarak kullanılırken bazen yalın bir sesteki hâli olma durumunu ortaya koyar. Bu nedenle susmanın etimolojisi, Arap toplumunun iletişim ve ifade biçimlerini anlamak için önemlidir. Kavram analizi açısından Arap dilinde “samt” kelimesinden sonra sırasıyla “sükût”, “insât”, “hudû”, “isâha” gibi kavramların susma eylemine karşılık geldiği söylenebilir. Her birisinin müstakil anlam değeri olan bu kavramlar muktazâ-i hâle göre farklı kullanım alanlarına sahiptir. Ayrıca insanın ruh hali göz önünde bulundurulduğunda samtın beslediği anlam merkezlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki “hüzün ve düşünce” merkezidir. Nitekim özellikle Cahiliye kültüründe şairler, kelimelerin yetersiz kaldığı durumlarda susarak duygularını daha etkili bir şekilde ifade etme yoluna gitmişlerdir. İkinci olarak sessizliğin “bilginin ehemmiyeti”ne işaret ettiği bir vakiadır. Nitekim bir bilginin öğretilmesi veya paylaşılması gereken bir zamanda gerçekleşen sükût, bu bilginin özel ve değerli olduğunu vurgular. Samtın içeriğindeki bir diğer anlam yükü “hürmet ve muhabbet”tir. İlk bakışta muhabbet bizatihi kelimelerle sohbet etmek gibi anlaşılabilir da Anadolu irfânında da “kalpten kalbe bir yol vardır görünmez” özdeyişi gereği esasen muhabbetin kaynağı süküttür. Samt, Arap edebiyatında manzum ve mensur birçok farklı türde inceleme konusu olmuştur. Araştırmada zikredilen klasik kaynaklarda samt kavramının temel manaları, dilsel analizi ve belâgat yönü gibi hususlar değerlendirilirken susmanın mana özellikleri şiir, hikâye, anekdot ve özlü sözlerle delillendirilmiştir. Edebiyat alanı ile dirsek teması halinde olan İslâmî ilimler, felsefe ve tarih gibi ilim dalları alanında kaleme alınan eserlerde de konunun hassasiyetle incelendiği müşahede edilmektedir. Bütün bu ilim dallarında samt konusunda ulaşılan sonuç diline hâkim olan insanın benliğini kontrol edebileceği yönündedir. Esasen samt, her fırsatta konuşma ile top yekün susma arasında bir yer tutmaktadır. Zikredilen edebî derinlikten hareketle bu çalışmada da iletişim metotlarının önemli bir unsuru olan *samt/susma* kavramının anlam boyutları, Arap Dili ve Belâgatı perspektifinden ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Susma, Beyân, Samt, İnsât.

The Depth of Meaning of The Concept of Samt in Arabic Language And Rhetoric

Abstract

Classical Arabic literature, with its linguistic and literary structure, offers a wide range of opportunities to convey emotions most beautifully. The vocabulary and the world of meanings in its mahfûzât indicate that it is not a language composed of mere phrases and words. In the Arabic language, the meaning in the minds can be conveyed to the addressee audience through silence and concrete indicators. The concept that meets this situation is expressed as "Samt." One cannot speak of absolute silence in the world of the human mind. Because human beings were created to transform existence into meaning, and all systems of belief, language and philosophy emphasize the quality of "nâtuka" that distinguishes human beings from other beings. However, this speech is not a type of speech that includes only the inventory necessary for speech. As in many other languages, the Arabic language has accepted listening and silence as one of the elements of communication within the scope of eloquence. This is because in both meaningful silence and effective listening, the whole self of the human being comes into play and gives some messages according to the situation of the interlocutor. In fact, this situation, which starts with the ear, sometimes takes the form of a word and sometimes silence. It seems that silence is the connection between the words siyak and sibak. For silence to be of literary value, it must appear in a context. At this point, it can be said that all fields of rhetoric, especially "meâni," are the largest fields of science that examine the concept of samt because samt has a literary identity hidden in the depths of language. Although many other words in Arabic culture carry the meaning of "silence" within them, it is one of the most important literary aspects to be able to determine the balance between communication and silence that these concepts indicate. This is because silence is sometimes accepted as a part of communication and used as a way of deepening thought or emotional expression, while sometimes it reveals the state of being devoid of a simple voice. Therefore, the etymology of silence is important to understand the forms of communication and expression in Arabic society. In terms of conceptual analysis, the first word corresponding to the act of silence in the Arabic language is "samt". It is followed by concepts such as "sukût," "insât," "hudû'," "isâha"... respectively. These concepts, each of which has an independent meaning value, have different areas of use according to the situation. In addition, when the human state of mind is taken into consideration, it is seen that there are centers of meaning from which samt is nourished. The first of them is the center of "sorrow and thought." As a matter of fact, especially in the ignorance culture, poets used silence to express their feelings more effectively when words were insufficient. Secondly, it is a fact that silence points to the "importance of knowledge." Indeed, silence at a time when knowledge needs to be taught or shared emphasizes that this knowledge is special and valuable. Another load of meaning in the content of the samt is "reverence and affection". Although at first glance, the conversation is understood as chatting with words, in Anatolian lore, the source of conversation is actually silence, as per the maxim "There is a path from heart to heart that is invisible." Samt has been analyzed in many different genres in Arabic literature in verse and prose. While the basic meanings of the concept of samt, its linguistic analysis and rhetorical aspects were evaluated in the classical sources mentioned in the research, the semantic features of silence were evidenced with poems, stories, anecdotes and sayings. It is observed that the subject is examined sensitively in works written in the fields of science such as Islamic sciences, philosophy and history, which are in close contact with the field of literature. The conclusion reached about samt in all these branches of science is that a person who has control over his language can control his self. Essentially, samt occupies a place between speaking at every opportunity and total silence. Based on the aforementioned literary depth, in this study, the meaning dimensions of the concept of samt / silence, which is an important element of communication methods, have been tried to be discussed from the perspective of Arabic Language and Rhetoric.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Silence, Exposition, Samt, Insat.

GİRİŞ

Arap dilinin zengin ve derin anlam yapısı, sahip olduğu geniş belâgatın incelikleriyle birleşerek insan duygularını ve düşüncelerini çeşitli şekillerde ifade etmek için geniş bir yelpaze sunar. Söz konusu anlam dünyası, sadece seslerden müteşekkil bir yapıyı haiz değildir. Bunun yanında mütekellimin zihnindeki mana, sessizlik yoluyla da muhatap kitleye iletilebilmektedir. Bu durum klasik Arap literatüründe “Samt/صمت” şeklinde ifade edilmiştir.¹

İnsanın zihin dünyasında mutlak sessizlikten söz edilemez. Çünkü insan, varlığı anlama tebdil eylemek için yaratılmıştır ki bütün inanç, dil ve felsefe sistemlerinde insanı diğer varlıklardan ayıran “nâtika” vasfı vurgulanmıştır. Bu nedenle kendini ifade biçimi olan “beyân” vasfını kullanabildiği ölçüde sorumlu bir varlıktır. Fakat beyân denildiğinde sadece harfler, heceler, kelime kalıpları ve cümle yapısı akla gelmemelidir. Bunların dışında jest-mimik gibi bedensel işaretler, ateş gibi doğal unsurlar ve susma gibi içsel ifadeler de beyan kapsamında değerlendirilmiştir. Yani sessizlik, bizatihi iletişim aracı olarak değerlendirilmiştir. Bunun ötesinde akıllı varlık olması ile ön plana çıkan insanın tefekkürü ve susması, konuşmasına tercih edilmiştir. Bu fitrata işaret eden Hz. Ali'nin şöyle bir sözü vardır: “Akıl tam ise söz az olur.”² Görünen o ki *susma*, sözün siyak ve sibak bağlantısıdır. Bu anlamda lafzın bizatihi konuşmaya işaret etmediği gibi dilsizin sustuğu da söylenemez. Susmanın edebî değerinde olabilmesi için ise bir bağlam içinde görünmesi gerekir. Tam bu noktada “meânî” başta olmak üzere belâgatın bütün alanları *samt* kavramını inceleyen en geniş bilim alanlarıdır denilebilir. Çünkü *samt*, dilin derinliklerinde saklı olan edebî bir hüviyeti haizdir.

Edebiyat sahasında bazen esas bazen de alet olarak kullanılan *samt*, bu geniş kullanım alanına binaen Arap edebiyatında manzum ve mensur birçok farklı türde inceleme konusu yapılmıştır. Bu kapsamda İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *es-Samt (Sumt)* ve *âdâbü'l-lisân* isimli eseri alanın en meşhur kaynağıdır. Konuşma ve konuşmama adabı üzerine yazılan eser, yoğun olarak konuyla ilgili hadis rivayetlerini barındırmaktadır. Ahlâka dair eserlerinden Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), tarihe dair eserlerinden Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi pek çok âlimin istifade ettiği bir müellif olan İbn Ebi'd-Dünyâ, aynı zamanda insanları çok iyi tanıyan ve muktazâ-i hâle göre konuşmasını bilen etkili bir hatiptir. *Kitâbu's-samt* ismiyle maruf olan eseri ise müellifin mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra edip yönünü de ortaya koyan önemli bir klasiktir. Müellif eserinde “Dili Muhafaza ve Susmanın Fazileti”, “Fazla Konuşmaktan Nehiy”, “Telaffuzu Yasaklanan Kelimeler” gibi söze dair pek çok konuyu işlemiştir. Necm Abdurrahman Halef'in Külliyyetü'z-Zeytûniyye'de doktora çalışması yaptığı ve yayımladığı eser³ daha sonraki dönemlerde *es-Samt ve hıfzu'l-lisân* ismiyle de Muhammed Ahmed Âşûr tarafından neşredilmiştir.⁴ Suyûtî (ö. 911/1505) aynı kitabı *Hüsnu's-semt fi's-Samt* adıyla ihtisar etmiştir.⁵ Türkçeye *Sükûtun Zerafeti* adıyla tercüme edilen⁶ bu muhtasar eserine Suyûtî, konu ile ilgili bir mukaddime yazdıktan sonra herhangi bir konu başlığı kullanmaksızın İbn Ebi'd-Dünyâ'nın rivâyet etmiş olduğu hadis ve kelâm-ı kibârî tahrîc yoluna gitmiştir. *Samt* konusu ile ilgili nadir eserlerden biri de müellif ismi eserin ketebe kaydında Şeyh Hafız İmam Hemmâm b. Ahmed b. Tuğberk [?] olarak zikredilen, yakın dönem eserlerinden olduğu tahmin edilen ve nüshasına Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde rastlanan *en-Nutku'l-mefhûm min ehli's-samti'l-ma'lûm* isimli

¹ Samt konusu hakkındaki literatür, ilgili başlıkta detaylıca ele alınmıştır.

² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ibrâr ve nusûsü'l-ahbâr* (Beyrut: Müessesütü'l-Alemî, 1412), 2/122.

³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Necm Abdurrahman Halef (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986).

⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Samt ve hıfzu'l-lisân* (Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1986).

⁵ Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hüsnu's-semt fi's-samt*, thk. Ahmed Muhammed Süleymân (Beyrut: Dâru'l-İlm ve'l-İmân, 2010).

⁶ Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Sükûtun Zerafeti*, çev. Ercan Urcan (İstanbul: Risale, 2018).

eserdir.⁷ Bu eser, samt konusundan ziyade sükût konusunu ele almaktadır. Zira eser, irade sahibi varlıkların susmasından değil iradesiz varlıkların sessizliğinden (konuşmalarından) bahsetmektedir. Söz konusu eserde yaratılışı gereği konuşma yetisine sahip olmayan hayvan, su, bitki, ağaç, bulut, odun, asâ gibi canlı ve cansız varlıkların konuşturulduğu rivayetler toplanmıştır. Modern dönem literatür içerisinde ise samt konusu çok ilgi gören bir alan olmamış ve hakkında sınırlı sayıda eser yazılmıştır. Konu daha çok şiir kitaplarında veya ansiklopedik eserlerin müstakil başlıklarında yer almıştır. Türkçe yayınlar içerisinde ise tasavvuf ve ahlak alanında “çok konuşmaktan kaçınma” temasını işleyen⁸, Türk edebiyatından sükûta dair örnekler sunan⁹ ve susmayı felsefi bir söylem biçimi olarak değerlendiren¹⁰ birkaç çalışma zikredilebilir.

Arap belâgat geleneği, söz sanatlarıyla zenginleşen ve duygusal etkiyi en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan bir edebî yaklaşımdır. Bu geleneğin temelinde, ifadelerin gücünü ve etkisini artırmak için sözlerin doğru seçilmesi ve düzenlenmesi yatar. Samt üslubu, belâgatın bu yönünü destekler. Çünkü samt, sözlerin sertliğini ve acımasızlığını önleyerek, iletişimi daha zarif ve etkili hale getirir. Dolayısıyla belâgat alanına önemli katkılar sağlar. Şair ve yazar, duygusal içerikli eserlerinde kullandığı remz, vezin ve secilerle okuyucunun veya dinleyicinin metinle duygusal bağ kurmasına yardımcı olur. İlahi şiirlerden destanlara, aşk temalı şiirlerden pastoral türden şiirlere kadar samt üslubu şiirin melodik yapısına ve anlam derinliğine katkıda bulunur. Arap dilinin zenginliği ve belâgat ilminin estetiği sayesinde, bu kavram kendisine hem fiziksel hem de duygusal alanlarda yer bulmuştur. el-Câhız (ö. 255/869), belâgatı tanımlarken: “Belâgat, çeşitli usullerle bütünleşen bir yapıdır. Susma, dinleme, işaret, konuşma, delil getirme, cevap verme, ibtidâ, şiir, seci, hutbeler, mektuplar... bu bütünü oluşturan parçalar arasında sayılabilir.” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹ Bütün bu analizlerden hareketle çalışmamızda samt ve kendisi ile ilişkili kavramların Arap dili yapısı içerisindeki anlam derinliği klasik eserlerden verilen örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. SAMTIN DELALETİ VE İLİŞKİLİ OLDUĞU KAVRAMLAR

Arap kültüründe daha pek çok kelime, bünyesinde “susma” anlamını taşımakla birlikte bu kavramların işaret etmiş oldukları iletişim ve sessizlik arasındaki dengeyi tespit, edebî açıdan en önemli hususlardan biridir. Zira sessizlik, bazen iletişimin bir parçası olarak kabul edilir ve düşüncüyü derinleştirme veya duygusal bir ifade biçimi olarak kullanılırken bazen yalın bir sestem hâlî olma durumunu ortaya koyar. Bu nedenle susmanın etimolojisi, Arap toplununun iletişim ve ifade biçimlerini anlamak için önemlidir.

1.1. Samt/الصمت

Kavram analizi açısından Arap dilinde “susma” eylemine karşılık gelen ilk kelime “Samt/صمت” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Samt, “ses çıkarmamak, söylememek, suskunluk, bilinçli ve uzun sessizlik, kilitlemek, sürgülemek, örtmek, yoksun olmak... anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde ism-i fâil formunda (صامتون) kullanılmakta ve inanmayanların vasfı: “Onları çağırırsanız da, sussanız da sizin için birdir (sonuç alamazsınız).”¹² şeklinde ifade edilmektedir. Arap dilinin önemli inceleme alanlarından biri olan *istikâk* açısından değerlendirildiğinde ise summ/صم, esamm/أصم (sağır), samm/صم (tembellik), savm/صوم

⁷ Hâfiz Hemmâm Ahmed b. Tuğberk, *en-Nutku'l-mefhûm min ehlî's-samti'l-ma'lûm*, (New Jersey: Princeton Univercity Library, 2271-4915-368-1864).

⁸ Ahmet Özkan, “Susmanın ve Konuşmanın Ölçüsü: Samt”, *Ekev Akademi Dergisi* 0/86 (2021), 57-67.

⁹ Naile Hacizade, “Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 0/29 (2011), 1-10.

¹⁰ Vefa Taşdelen, “Felsefi Bir Söylem Biçimi Olarak Susku”, *Erdem* 70 (01 Kasım 2016), 75-84.

¹¹ Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002), 1/114.

¹² el-A'râf 7/193.

(oruç), samâ/صَمَى (ölmek), sımme/صَمَّة (damar tıkanıklığı)... gibi benzer seslerle ortaya çıkan bütün kelimelerde “dinginlik, eylemsizlik, yoksunluk” manalarının ön plana çıktığını görmekteyiz.¹³ Yine mürâdif anlamları yanında kendisiyle ses benzeşmesine sahip bazı kelimelerin zıt anlama geldiği de görülür. Samt (sessizlik)-savt (ses) ilişkisi böyledir. Bu durumda bir ses değişmesi ile iki zıt mana elde edilmiştir.

1.2. Sükût/السُّكُوتُ

Klasik Arap literatüründe “susma” anlamına gelen bir diğer kavram ise *sükût*/سُكُوتُ kelimesidir. Sükût da temel anlam itibari ile “susma, sükûnet, sessizlik, az konuşma, ölüm” gibi manalara gelmekle birlikte samt kelimesinde olduğu gibi edebî/manalı bir sessizliği değil mutlak konuşmama durumunu ifade için kullanılmaktadır.¹⁴ Çalışma evresinde incelenen sözlüklerin geneline bakıldığında iki kavram arasında şöyle bir fark ortaya çıkmaktadır: Sükût, iradesi olmadığı için susmak anlamına gelirken samt, iradesi ve kudreti varken konuşmamak demektir. Nitekim “s-k-t” kökünden türeyen fiiller genel itibari ile insan dışındaki varlıkların hareketsizleşmesini bildirmektedir. Örneğin öfke, rüzgâr, yağmur, kar gibi varlıkların fiilinin kesilmesini ifade için kullanılır. Putların iradesiz varlıklar olduğuna delil sadedinde getirilen şu ayet aynı zamanda konuşma-irade ilişkisine dikkat çekmektedir: قَالِ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ “Dedi ki, ‘Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun, bakalım!’”¹⁵ Fıkıhta ise kelime: “Akit esnasında iradeye delâlet eden bir söz, işaret ya da fiilin eşlik etmediği susma hali” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶ Bunun yanında sükût eden kişi zaten konuşma yetisine sahip olduğu için sükût ettiği sürenin bir önemi yoktur. Sükût bazen, susanın değil susturanın lehine daha edebî bir mana taşımaktadır. Aynı kökten türeyen müskit/مُسْكِيْتُ kavramı, güçlü delillerle muhatabını susturmak ve ona söyleyecek söz bırakmamak” anlamına gelmekte ve bu durum da Arap literatüründe edebî bir ifade şekli olan *ecvibe-i müskiye* üslubunu temsil etmektedir.¹⁷ Ayrıca sâkitin hak adına mı batıl adına mı sustuğunun da bir önemi yoktur, sâmit ise sadece hak için susar. Dolayısıyla sükûta nazaran samt daha özel ve anlam derinliği olan bir sözcüktür.

1.3. İnsât/الْإِنصَاتُ ve İsâha/الإِصَاةُ

Susma anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri *insât*/إِنصَاتُ kelimesidir. “Susup dinlemek, kulak vermek, sakin olmak, aktif dinleme” gibi anlamlara gelen insâta, temel manası

¹³ Yukarıda verilen bütün anlam referansları için bk. Ebû ‘Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 5/102; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/400; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 2/54-56; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Safvan Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 416; Murtezâ Muhammed b. Muhammed el-Hüseyinî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 4/559; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Riyad: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 12/110; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve's-sihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgâfûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/256. Yoksunluk manasından mülhem halkı fakir olan bir beldenin “İsmit” ismiyle anıldığı söylenir. Bk. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 12/110. Türkçede de kullanılan “Ağzı dili olmayan” deyiminin Arap dilinde kişinin sahip olduğu malları (hayvanları, altınları, elbiseleri...yani ruhtan yoksun varlıkları) karşılamak için de kullanıldığı görülmektedir. Bk. Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-Şazvînî İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), 3/308.

¹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 5/305; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 1/398; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/43.

¹⁵ Enbiyâ 21/63.

¹⁶ Abdülkâdir M. Kahtân, *es-Sükûtü'l-mu'abbir 'ani'l-irâde ve esseruhû fi't-tasarrufât* (Kahire: Câmiatü 'Ayn Şems, Külliyyetü'l-Hukûk, 1991), 47; Saffet Köse, “Sükût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 45-50.

¹⁷ Ecvibe-i Müskite hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed Emin Görgün, “Klasik Arap Edebiyatında Ecvibe-i Müskite ve Kavramsal Analizi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (30 Haziran 2023), 307-345.

itibariyle susma anlamı taşımakla birlikte daha çok “dinleme amaçlı sükût” misyonu yüklenmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de iki yerde geçen bu kavram, her iki ayette de “susun ve dinleyin!” şeklinde bir ihtar ve emir içeriklidir. Cuma namazlarında da hutbe dinlemenin önemi sadedinde sıkça okunan ayette *وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* “Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve *susun* ki size merhamet edilsin.”¹⁸ şeklinde hem *istimâ’* (dinleme) hem de *insât* (susma) fiili ile Kur’ân metnine saygı emredilmiştir. Diğer ayette de her iki fiil birlikte zikredilmiş ve *وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفْرًا مِنَ الْجَنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا* “Hani Kur’an’ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yönelmiştik. Onlar, onun huzuruna gelince birbirlerine, “*Susun!*” dediler.”¹⁹ buyrulmuştur. Ayrıca Arap dilinde *İsâha/إصاححة* kelimesi de “susma ve dinleme” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime daha çok gayri ihtiyari dinleme manasında kullanılır ki klasik sözlüklerde “kulak kabartma, kulak misafiri olma, şiir dinleme” şeklinde anlamlandırılmaktadır.²⁰

1.4. Hudû’/الهُدوءُ

Hudû’/الهُدوءُ kelimesi “susma, dingin olma, sessizlik, bitkinlik, ölüm”²¹ anlamları taşıyan ve eylemsizlik gibi görünmekle birlikte önemli eylemlerden biridir. Bu kelimenin de lûgat manasından anlaşılacağı üzere “yorgunluk veya iradesizlik sonucu sükûnet halini” ifade ettiği açıktır. Bir başka varlığın iradesine bağlı dinginlik haline işaret eden bu kavram daha çok “gece, ayaklar, uyku...” gibi varlıkların durumunu izah için kullanılmaktadır.²²

Müfessir Nizâmüddîn en-Nîsâbü’rî (öl. 730/1329), kelamı terk etmenin dört yöntemini şöyle açıklamaktadır:

“Konuşmayı sonlandırmanın dört usulü vardır. Bunlardan birincisi *samt*’tır. *Samt*, söze değer katan susmanın adıdır ki konuşmadan farkı sadece telaffuzunun olmamasıdır. İkincisi *sükût*’tur. Bu ise konuşmaya muktedir olanın sözü terk etmesidir. Üçüncüsü *insât*’tır. *Insât*, dinleme ile birlikte olan susmadır. Sözü terk etmenin son metodunu ise *isâha* olarak belirlemek mümkündür. *İsâha* da ‘idraki zor olana kulak kesilme’ demektir.”²³

Çalışmada yer verilen başlıklar dışında susma anlamı taşıyan birçok kelime sayılmakla birlikte konuyla ilgili belâgat açısından dikkate değer kavramlardan biri de “*nısbe/نِسْبَة*”dir. *Câhız* gibi beyân konusunda kalem oynatan âlimler bu kavrama dikkat çekmiş, *nısbenin* “hâl ile beyân” anlamı taşıdığını söylemişlerdir.²⁴ Belâgat alimlerine göre *nısbe*, sözlü ya da sözsüz olabilir. Lafız kullanılmaksızın gerçekleştirilen *nısbe*, *samt*’nın bir üst çeşidi olarak değerlendirilir. Çünkü *samt*, anlamlı susma şeklinde ifade edildiği için *nısbe*, *samt*’tan daha genel bir kavramdır. Yani bir anlama delalet etme açısından *samt* ile eş değer; kelamla birlikte gerçekleştirilebilmesi açısından ise ondan ayrı bir kavramdır. Türkçede “beden dili, jest-mimik” gibi kavramlarla ifade edilen bu durum Arap dili ve belâgatında beyân konuları arasında yerini almıştır.

Yukarıda etimolojik açıdan incelenen kavramlar, susma eyleminin farklı anlam boyutlarının olduğunu açıkça göstermektedir. Genel bir anlam kategorisi oluşturulacak olursa susmanın ilk olarak “hüzün ve düşünce” merkezli olduğu söylenebilir. Özellikle Arap şiir geleneğinde susma, içsel sıkıntıları veya duygusal derinlikleri ifade etmek için kullanılan bir retorik araçtır. Şairler, kelimelerin yetersiz kaldığı durumlarda susarak duygularını daha

¹⁸ el-A’râf 7/ 204.

¹⁹ el-Ahkâf 46/29.

²⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 4/286; Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, 7/200.

²¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 4/79; Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, 6/204; Cevherî, *es-Sihâh tâcü’l-luğa ve’s-sihâhu’l-‘Arabiyye*, 1/83; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/180.

²² ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, 1/504.

²³ Nizâmüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nîsâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve Regâibü’l-Furkân*, thk. Zekerîyyâ ‘Umeyrât (Beyrut: y.y., 1416), 4/537.

²⁴ el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 1/82.

etkili bir şekilde ifade etmişlerdir. İnsanların en hakîmi kimdir? sorusuna Cahiliye dönemi şairlerinden Humeme b. Râfi' ed-Devsî (m. 573 [?]) şu beyti ile cevap verir: مَنْ صَمَّتْ فَادْكُرْ، وَنَظَرٌ وَعَظٌ فَازْدَجِرْ “Susan düşünür, bakan meyleder, vaaz eden engeller...”²⁵ İkinci olarak bilginin mahremiyetinin susma metoduyla sağlandığı ve bunun sonucunda sessizliğin “bilginin ehemmiyeti”ne işaret ettiği bir vakıdır. Nitekim bir bilginin öğretilmesi veya paylaşılması gereken bir zamanda gerçekleşen sükût, bu bilginin özel ve değerli olduğunu vurgular. Böylece susma, bir tür bilgelik ve öğretmenlik stratejisi olarak da görülebilir. Bir eğitim yöntemi olarak susma ve dinlemeye dikkat çeken İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/889), şu tespiti yapar: “İlim öğrenmenin ilk adımı susmak, ikincisi dinlemek, üçüncüsü ezber, dördüncüsü düşünmek beşincisi de yaymaktır. Bu nedenle ilim öğrenirken konuşmaktan çok dinlemeye meyilli ol!”²⁶ Samtın içeriğindeki bir diğer anlam yükü “hürmet ve muhabbet”tir. İlk bakışta muhabbet bizatihi kelimelerle sohbet etmek gibi anlaşılabilir da Anadolu irfânında da “Kalpten kalbe bir yol vardır görünmez” özdeyişi gereği muhabbetin esas kaynağı sükûttur. Bu minvalde Hz. Ali'nin şöyle söylediği rivâyet edilir: الصَّمْتُ دَاعِيَةٌ إِلَى الْمَحَبَّةِ “Sükût, muhabbete götürür.”²⁷ Büyüklerin veya otoritenin karşısında susma, derin bir saygının ifadesi sayıldığı gibi küçük veya müsâvî olana yönelik sessizlik, muhabbetin göstergesidir. Bu bahsi en güzel şekilde ihtisar eden hatiplerden biri Ömer b. el-Hattâb'dır (ö. 23/644) ve şöyle der: “İçinizde en sevdiğimiz, biz demeden en güzel şekilde susanlarınızdır. Konuştuğunda konuşması en sağlam olanınızdır. Onu imtihan etmeye kalktığımızda en güzel davrananınızdır.”²⁸

Bahsi geçen anlam dünyası dikkate alındığında mütekellimin ismindeki vasfa muhalif gerçekleştirdiği sükûtun, duygusal bir ifade şekli olarak kullanıldığında, lafzın ötesine geçerek derin duyguların açığa vurulmasına yardımcı olduğu söylenebilir. İfade edilmesi zor olan duygular, susmanın gücüyle daha etkili bir şekilde aktarılabilir. Öte yandan sükûtun yerinde kullanımı, dinleyici veya okuyucunun dikkatini celbetme konusunda önemli bir enstrümandır. Özellikle konuşmanın yoğun olduğu ortamlarda yapılan stratejik bir susma, iletişimi istenilen mecraya etkili bir şekilde yönlendirebilir. Samt olgusunun metodik özelliklerinden biri de şüphesiz anlamın derinleştirilmesidir. Bu amaca mebni oluşturulan boşluklar ve sessizlik, insanlara derin düşünce ve tefekkür fırsatları sunar.

2. SAMTA GÜÇ KATAN ÂMİLLER

Anlam sadece sözel olanda aranmaz. Samt, yani anlamlı sessizlik, sosyal iletişimin konuşmayla ilişkili, özgün ve çok anlamlı bir işlevidir. Bazı dilbilimciler, tarih sahnesine çıkan ilk insanların başlangıçta bedensel işaret ve hareketlerle, yani samt yoluyla anlaştıklarını; konuşmaya daha sonra geçtiklerini iddia etmektedirler.²⁹ Nitekim İbnü'l-Mukaffa'ın (ö. 142/759) belâgat kapsamında değerlendirdiği dinleme ve susma, bedeninin tamamıyla ilgili bir durumdur. Hem anlamlı susmada hem de etkili dinlemede beden, bir bütün halinde devreye girer ve o an alacağı pozisyonlara göre bazı mesajlar verir. Dolayısıyla susma, bazı durumlarda konuşmanın işlevini yüklenir. İbnü'l-Mukaffa', belâgatı tanımlarken: “Bir bölümü susmada, bir bölümü dinlemede, bir bölümü işarette, bir bölümü de konuşmada ortaya çıkan girift bir ilimdir. Bu sayılanlarla gerçekleştirilen fiilde maksat, muhataba istenen mesaja iletilmesidir.” şeklinde bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bunu teyit sadedinde eserinin muhakkik mukaddimesinde: “Efendim! Bir adamın sahip olması gereken en hayırlı haslet hangisidir?”

²⁵ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn 'Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumejhâ (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/118.

²⁶ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/137.

²⁷ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbü's-Samt ve âdâbü'l-lisân*, thk. Necm Abdurrahman Halef (Beyrut: Dârü'l-Çarbi'l-İslâmî, 1986), 301.

²⁸ Ebü'l-Meâli Bahaeddîn Muhammed b. Hasan İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, ed. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1996), 1/٢٤٤.

²⁹ Corci Zeydân, *el-Felsefetü'l-luğaviyye ve'l-elfâzu'l-'Arabiyye* (Kahire: Daru'l-Hilâl, 1969), 138.

diye sorulan İbn Mübârek'ten (ö. 181/797) şu latife nakledilir: “Önce sağlam akıl, yoksa güzel ahlak, yoksa kendisine yol gösterecek salih dost, sonra uzunca samt, o da yoksa acil ölüm...”³⁰ Ediplerin de ifade ettiği üzere samt, ilişkili olduğu faktörlerle bir kelam ifade eder ve iletişimde önemli bir güçtür. Bu başlık altında sessizliğe güç katan amiller ve onların iletişime etkileri değerlendirilecektir.

2.1. Akıl

Konuşmak, fitrî bir istidat olmakla birlikte susma mahareti sonradan öğrenilir. Allâh insanları yaratırken, insana maddi ve manevi ihtiyaçlarını ifade için konuşma yetisi vermiştir. Bununla birlikte insanlar zamanla tecrübeye dayalı geliştirdikleri bazı iletişim araçları ile sözü desteklemiş veya sözün yerine onları ikame etmiştir. Sonradan öğrenilen susma, dinleme, beden dili... gibi enstrümanlar öğrenmenin merkezi olan akılla doğrudan ilişkili bir beyan görevi üstlenmişlerdir. İnsanlık tarihi boyunca göz önünde bulundurulmuş bu durum klasik edebiyat eserlerinin de konusu haline gelmiştir. Örneğin susma-akıl arasındaki bağa dikkat çeken Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780): “Âkilin dili kalbinde olur, ahmağın kalbi ise ağzındadır.”³¹ şeklindeki ifadesi ile susmanın akıl yoluyla kesbedilen bir maharet olduğunu belirtmiştir. Bu diyalektiği papağan ve hindi karşılaştırması ile mizahî bağlamda insanlara anlatmaya çalışan Nasreddin Hoca da: “Papağan konuşuyorsa benim hindi de düşünür. Konuşan mı yoksa düşünen mi daha pahalıdır?” sorusu ile susmanın değerini ortaya koymuştur.³²

Susma, akıl olduğunda mütekellimi muhafaza eden bir koruyucu niteliği taşır. Nitekim her insan konuşabilir; sadece güçlü insanlar susabilirler. Kişi muhatabını bulduğunda söyleyecek sözü de varsa elbette konuşacak ve meramı lafza dökmek için derin düşünceye ihtiyaç duymayacaktır. Fakat akıllı insan çok düşünür, iyi dinler ve güzel de susar. Bu ameliye, hikmeti doğurur. Hikmetli kişi ise gerçekleştirdiği susma eylemi ile hem sözü hem de kendisini musibetlere karşı koruma altına alır. Bu minvalde yine Erzurumlu'nun bir risalesindeki şu sözü kayda değerdir: *“... أَنَّهُ جَعَلَ الصَّمْتَ حِصْنًا مَتِينًا لِفِطْرِ الْأَشْرَارِ فِي قُلُوبِ الْعَارِفِينَ، وَلِحِفْظِهِمْ مِنْ شَرِّ أَهْلِ الطُّغْيَانِ*... “... Allâh, âriflerin kalplerindeki sırrı ortaya çıkartmak ve onları zalimlerin şerrinden kurtarmak için samtı sağlam bir kale olarak yaratmıştır.”³³

Susma, bir fikri içkinse aklîdir. Akıldan beslenen sükût ise konuşmayı bitirmez. Dille susan, dilde susan, bir şeyler anlatıyor demektir. Bu durum kuru bir sessizlik veya anlamsızlık hali değil, bilakis tam bir anlam durumudur. Bazen bir soru, bazen bir cevap, bazen bir yakarış, pişmanlık, gurur... Sessizliğin, arkasına düşünceyi alan bir söylem biçimi olduğu göz ardı edilmezse, her ne kadar gayr-i lafzî bir durum olsa da örtük bir söz olduğu hemen anlaşılır. Çünkü dil sussa da bilinç susmaz; sorunu yok saymaz, görmezlikten gelmez.³⁴ Öyleyse: “Susmayı söz ile tanımlamak mümkün müdür?” sorusu akla gelir. Bu durum bazı klasik Arap telifâtında tartışılmış ve efrâdını câmi', ağyârını mâni' bir tanımın yapılabilmesi için “bir şeyin aynı zamanda başka bir şey olmaması icap eder” kaydı gereği bunun mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Nitekim hadis ve kıraat âlimi Ebû Muhsir (ö. 833/1430), konuşmanın mı susmaya, susmanın mı konuşmaya üstün olduğunu tartışan bir gruba şöyle der: “Asla! Yıldız, ay gibi değildir. Siz susmayı konuşarak tanımlıyorsunuz; konuşmayı susarak değil.”³⁵ Bir

³⁰ Ebû Muhammed Abdullâh İbnü'l-Mukaffa', *el-Edebü's-sağîr*, thk. Vâil b. Hâfız b. Halef (İskenderiye: Dâru İbnî'l-Kayyim, 2011), 11-12; Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/12.

³¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), 2/416.

³² Mustafa Duman, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2008), 346.

³³ Ömer Faruk Can - Abdurrahman Mihcioğlu, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin Hisnü'l-ârifin min fiteni'z-zamân fi külli ân Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 49 (31 Ocak 2023), 123.

³⁴ Susmanın bir söylem olması durumu ile ilgili bk. Taşdelen, “Felsefi Bir Söylem Biçimi Olarak Susku”, 77.

³⁵ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-ahbâr*, 2/191.

kelâm-ı kibâr ise aklın samt ile birlikteliğini şöyle özetler: إِنَّ الْعَبْدَ لَيَضْمُتُ فَيَجْتَمِعُ لَهُ لُبُّهُ “Kişi susarsa akıl ve zekâ kendisinde toplanır.”³⁶

2.2. Konuşma – Susma Dikotomisi

İnsan ile diğer canlılar arasında en mühim fark insanın meramını konuşarak muhababına aktarmasıdır. Bazı dil ve tefsir âlimleri Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ “Biz insanı saygın bir şekilde yarattık.”³⁷ ayetinde geçen كَرَّمْنَا ifadesinin konuşma nimetine taalluk ettiğini bildirmektedir.³⁸ Çünkü saygın bir varlık, duygu ve düşüncelerini eksiksiz bir şekilde ifade etme yetisine sahip olmalıdır. Ancak İslâmî ilimlerin hemen hepsi “çok konuşmaktan kaçınma”, “susmayı tercih etme”, “dilin afeti...” gibi konuları işlemekte ve nutuk yeteneğine sahip bir varlığın bu becerisini çok açığa vurmamasını telkin etmektedir. Bu noktada iki soruya verilecek cevap önemlidir: “İnsan konuşmalı mı, yoksa susmalı mı?” ya da: “Sustuğumuz zaman, konuşmayı bitirmiş mi oluruz, yoksa asıl konuşma o zaman mı başlar?”

Dünya üzerinde her kazanımda olduğu gibi konuşmanın da ölçüsü olmalıdır. Nitekim Farsça “kalp” anlamında da kullanılan dil,³⁹ hem bu manada hem de konuşma aracı olarak değerlendirildiğinde söyledikleri ile insan arasında ahlaki terazi konumundadır. Çünkü henüz lafza dökülmemiş düşünceler kişinin tahakkümü altındadır. Fakat dilden sadır olduğu andan itibaren hakimiyet mütekelliminde değil kelamdadır. Netice itibari ile dil, cürme meyyaldır. Kontrol altında tutulmadığı takdirde potansiyel bir sanıktır. Zira günümüz insanının çok konuşmasına rağmen geçerli ve kalıcı bir iletişim kuramıyor olması bunun açık bir ispatıdır. İletişim bozukluğunu engellemek ve teraziye dengede tutmak için konuşma ve konuşmama konusunda olaylara bazen muhalif yaklaşmak gerekir. Bununla ilgili ilk dönem sûflerinden Bîşr el-Hâfî’nin (ö. 227/841) şu sözü tefekküre değerlidir: “Konuşmak hoşuna gittiğinde sus, susmak hoşuna gittiğinde konuş. Susmandan dolayı kaçırduğun şeyi telafi etmen, konuşmaktan dolayı kaçırduğun şeyi elde etmeden daha kolaydır.”⁴⁰ Anlaşıyor ki konuşma ve susma içkin iki durumdur. Eğer samt da bir konuşma tarzıysa, bu üslup edebî bir söylem biçimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü edebiyat alanında söz, mana, mütekellim ve muhatap hep birlikte belâgatı oluştururlar. Her konuşmanın kelâm, her susmanın samt olmadığını gösteren bir diyalog şöyle anlatılır: “Muâviye’nin (ö. 60/680) yanında adamın biri sözü uzattıkça uzatıyor ve sürekli saçmalıyormuş. Muâviye’nin durumdan rahatsız olduğunu anlayan adam üstüne bir de dönüp: ‘Susayım mı ey Müminlerin emiri?’ diye sorunca fırsatı kaçırmayan halife: ‘Hiç konuştun mu ki?!’ şeklinde kinevî cevabını verivermiş.”⁴¹ Anlaşıyor ki susku, manayı haiz bir söylem olmakla birlikte mütekellim ve muhatabın vasıflarından biri olabiliyorsa pek tabii belâgatın araştırma alanlarından biri sayılabilir. Bir belâgat konusu olarak susmayı değerlendiren el-Câhız, Kelb kabilesi şairlerinden birinin şu beytini delil getirir:

وَاعْلَمَ بِأَنَّ مِنَ الشُّكُوتِ إِبَانَةً وَمِنَ التَّكَلُّمِ مَا يَكُونُ خَبَالًا

*Bil ki susmanın bir bölümü beyân, konuşmanın ise yanılıdır.*⁴²

Örneklerden anlaşılacağı üzere İslâmî metinlerde konuşma ve susma olguları beyân anlamında muhalif değil mürâdif görülmüştür. Zira el-Câhız, beyân ilmini tanımlarken “anlama ve iletişim ne ile gerçekleşirse gerçekleşsin beyân odur” ifadesini kullanır. Bu bağlamda “kelam ve sükût, iletişimde birbirinin alternatifi olan durumlardır” denilebilir. Kur’ân-ı Kerîm, yerinde ve güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca

³⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebi’d-Dünyâ, *es-Samt ve âdâbu’l-lisân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eşerî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1410/1990), 49.

³⁷ el-İsrâ 17 /70.

³⁸ Süleyman Uludağ, *Hakikat Bilgisi (Keşfü’l-mahcûb)* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 415.

³⁹ Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Birim Yayınları, 1998), 291.

⁴⁰ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye*, 1/193.

⁴¹ İbn Kuteybe, *‘Uyûnu’l-ahbâr*, 2/190.

⁴² el-Câhız, *el-Beyân ve’l-tebyîn*, 1/28.

benzetirken⁴³ Hz. Peygamber'in *مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكَلِّمْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ* "Allâh'a ve âhiret gününe inanan ya hayır konuşsun ya da sussun!"⁴⁴ uyarısı sözün güzeli ile samtın eşdeğer iletişim aracı olduğunu vurgulamaktadır.

2.3. Ahlâk

Samt, kelamın karşısında değil yanındadır. Fakat kelamın bütün işlevlerini yerine getirdiği de söylenemez. Muktaẓâ-i hâli dikkate alan konuşmacı, Allâh'ın sıfatlarından olan kelamı dil dışı faktörler (lafız, hat, akd, işaret, samt...) yardımıyla kuvvetlendirir. Bu kuvvet mekanizmalarını farklı şekillerde kategorize eden klasik dil alimleri, susmayı da söz konusu amiller arasında zikretmişlerdir.⁴⁵ Kelamın sürdürülmesini sağlayan samt, yerinde kullanıldığında bizatihi güçtür. Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023): "Sus ki, bu sayede sultanı bile yenebilesin."⁴⁶ derken samtın kuvvetine dikkat çekmiştir. Yine selef dil alimlerinden biri de: "Kalemin/yazmanın iki hikmeti vardır: Konuşmanın belâğatı, susmanın yüceliği."⁴⁷ ifadesi ile susmanın sadece konuşmayı değil yazmayı da teyit ettiğine dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere susmak, insana vakar ve heybet verir. İslâm tarihi boyunca bütün devlet adamlarına yöneltilen tavsiyeler arasında çok sözden kaçınma zikredilmiştir. İlk bakışta acziyet gibi görünen bu tavır, sonuçları tahlil edildiğinde heybeti beraberinde getirir. Hz. Ali'nin bir valiye tavsiyesindeki: "Heybet/saygınlık çokça susmakla olur. Adaletle insanlar sana bağlanır."⁴⁸ sözü mürüvvet-susma ilişkisini en güzel şekilde yansıtmaktadır. Heybetin en büyüğü şüphesiz yaratıcının zatındadır. Bu nedenle de Allâh, kudretini ifade ederken hem kelam sıfatını hem de ona mukabil konuşmama fiilini kendisine atfetmiştir. Fakat Allâh'ın susması, kendi gücünü gösterdiği gibi yaratılanın acziyetini de ortaya koyar. Birçok ayette yer alan: "*Allâh, onlarla konuşmayacaktır.*"⁴⁹ ihtarı gazap ve içeriğindeki heybete işaret etmektedir.

Samtın kişiye kazandırdığı bir başka haslet sempatidir. Manzum ve mensur metin müellifleri bazen konuşarak susan bazen de susarak konuşan karakterleri baş kahraman yaparlar. Fakat hikâyenin sonunda susarak konuşanlar akılda kalır ve sevilir. Çünkü İslâmî alanda sıla-i rahîm olarak nitelendirilen varlıklar arası iletişimin en geniş ve en kapsamlı metodu gönül dilini kullanmaktır. Gönülümüzü açmadan, gönüllere girmeden kurulacak iletişim sığ, yetersiz ve geçici bir etki oluşturmaktadır. Bu nedenle sadece edebî alanda değil gündelik hayatta, susku hali ile ortaya çıkan anlamlılık durumlarına biz de tanıklık ederiz. "Çok konuşuyor" diye şikâyet ettiklerimize nazaran "çok susuyor" serzenişimiz daha azdır. Çoğu zaman: "Senin susman konuşmandan efdaldır." diye latife yaptıklarımız da olur. Klasik literatür içerisinde de bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Bunlardan biri şöyle anlatılır:

"Tâbiûn ulemasından Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87) çok az konuşan bir arkadaşını bu hasletinden dolayı çok severdi. Bu adam bir gün durduk yere: "Ey Ebû Bahr! Şu mescidin damında yürüyebilir misin?" diye gereksiz bir kelam edince Ahnef adama şu beyitle cevap verdi:

وَكَايْنُ تَرَى مِنْ صَامِتٍ لَكَ مُعْجِبٍ زِيَادَتُهُ أَوْ نَقْضُهُ فِي التَّكَلُّمِ

Suskun iken hoşuna giden kimsenin ekşiğini fazlasını konuşunca görürsün."⁵⁰

⁴³ İbrahim 14/24.

⁴⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1987), "Edeb", 31 (No: 5672).

⁴⁵ el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 84.

⁴⁶ Ali b. Muhammed b. Abbâs Ebû Hayyân el-Endelüsî et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dârü's-Sadr, 1988), 3/137.

⁴⁷ et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/151.

⁴⁸ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, 1/360.

⁴⁹ el-Bakara 2/47; Âl-i İmrân 3/77.

⁵⁰ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, 7/63.

Sükût hali sadece kişinin muhatapları tarafından taltif edilmesini sağlamakla kalmaz kendisini sevmesini de beraberinde getirir. Kişi sözlerine hâkim olabilir ve kendini tutabilirse sağlam bir karakter kazanır. Bu karakter yapısı en zayıf zamanlarında bile duygu ve düşüncelerinin esiri olmaz. Varlığının amacını konuşarak değil tefekkür ile kavrar. Netice itibari ile insanın huzur ve saadeti kendisini bilmesi ve sevmesine bağlıdır. Medâinî'nin (ö. 228/843) söylediği gibi: "İlim seni irşad eder. İnatlaşmayı bırakmak sana karşı kıskançlığı ortadan kaldırır. Konuşmak seni muhtaç eder. Susmak ise seni sevdiren ve sevindirir."⁵¹

Samt, edep ve hayâ göstergesidir. Edebî hayâ, yerinde ve hikmetlice konuşmak, yeri geldiğinde ise içimize doğru seyahat ederek susabilmektir. Susarak bütün inkarcılara tevhidî cevap vermek, peygamber mirasıdır. Eskilerin "susma orucu" diye adlandırdıkları durum, esasen edepli olduğunu dünyaya haykırmaktır. "Edebim el vermez edepsizlik edene; susmak en güzel cevap, edebi elden gidene" düsturunu beden dilinde yaşatmaktır. Bu niyetle susulduğunda samt, bizatihi ibadet olur. Babasız dünyaya gelen Hz. İsa'nın annesi, kavmi tarafından telin edildiğinde Allâh kendisine samt orucu tutmasını emretmiştir. İlgili ayette "فَكَلِمِي وَأُشْرِبِي وَفَرِي عَيْنًا فَأَمَّا تَرِينِي مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أَكَلِمَ الْيَوْمَ أَنْسِيًا" *"Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, 'Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım' de!"*⁵² buyrulur. Susmanın bir hayâ göstergesi olduğu anlatılmak istenmiştir. Arap dilcileri tarafından bu geleneğin çok eski bir Arap kültürü olduğu da söylenir. Bu bilgiye göre kadim Arap geleneğinde çeşitli susma oruçlarının uygulandığı, mükafat, ceza, ibadet, haya... gibi anlamlar taşıdığı belirtilmiştir. Örneğin sabahdan akşama kadar tutulan samt orucuna dars/ضرسٌ denilir ki bu kelime lügatte "ısırmak, dişini sıkmak"⁵³ anlamlarına gelir. Bu oruca niyetlenenlerin konuşmamak için adeta dişlerini sıkmalarından mülhem bu isim verilmiştir. Yine aynı kelimenin hareke değişikliği ile (دِرس/ضرس) "hilm"⁵⁴ anlamına geldiğini belirten alimlerin dars ile samt arasında bir haya ilişkisi kurduğunu görmekteyiz.

3. SAMTIN MÜSPET VE MENFİ YÖNLERİ

Dil ve edebiyat sessizliği sözün bağlamında bir iletişim aracı olarak kullanır. Bu argüman daha çok hikâyenin geçtiği ortamın duygusal tonunu belirler. Örneğin ibadet sonrası suskunluk hali huzur ve dinginliğin göstergesi olurken karanlık ormanda sessizlik, tehlikenin ve gizemin artmasına sebep olur. Aynı şekilde samt hali kişide sembolik bir anlam taşıyıcı hüviyeti oluşturabilir. Bir karakterin sessizliği zekâ, edep, güç, sır gibi müspet vasıflara işaret edebildiği gibi cehalet, korkaklık, inkâr gibi menfi vasıfları da açığa çıkartabilir.

3.1. Müspet Susma

Sükûtun edebî sayılabilmesi için bilince değmesi, anlam yüklenmesi gerekir. Bu nedenle âkilin susması ile gayr-i âkilin susması bir değildir. Yani bir bağlamda sadır olması, öncesinde veya sonrasında anlamına işaret edecek saiklerin bulunması gerekir. Ayrıca suskunun failinin (mütekellimin) ve kendisini anlama seviyesine sahip bir muhatabın olması şarttır. Hal böyle olduğunda susma, derin bir sessizlik olmaktan çıkar doğurgan bir yapıya bürünür. Bu üretken samt hali bize iletişimle ilgili birtakım ipuçları verir. Örneğin susma sırrın göstergesidir. Sır kavramı filolojik yapısı itibariyle dahi sükût ile neredeyse özdeştir. Bu bağlamda sırrın büyük bir bölümü kendiliğinden samtı doğurur. İster ehemmiyetine inanarak isterse zaruretten kaynaklı sır saklama durumu söz konusu olsun, her iki durumda da susma mevcuttur. Fakat unutulmamalıdır ki samt kalbî, sükût lisânîdir. Arifler birbirlerine şöyle hitap eder: يَا ابْنَ آدَمَ "Ey Âdemoğlu! Nasıl oluyor da hikmeti fazla sözle arzuluyorsun? Oysa hikmeti, kalbin samtında lisânın sükûtunda

⁵¹ et-Tevhidî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/184.

⁵² Meryem 19/26.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/116.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/513.

aramalısın.” Tasavvufta rabita olarak ifade edilen göstergesiz iletişime muttali olanlar, lafızların kifayetsizliğinden kurtuldukları ölçüde sırta vâkif olurlar. Dili susup kalbi susmayan kişi selamete ve rahata erişir. Dili de kalbi de susan kişi hakikatin sırrına ve Rabbine ulaşır. Kalbi susup dili konuşan kişi hikmete râm olur, doğruyu konuşur. Ne kalbi ne de dili susan kişi vehimlerin alay konusu olur.⁵⁵

Yerinde susmak yerinde konuşmaktan daha evlâdır. Konuşma ve susmanın sağlayacağı faydanın eşit olduğu durumlarda susma tercih edilmiştir. Buna göre samt ile anlatabildiğimiz yerde kelimeler, az konuşarak ifade edebildiğimiz yerde de çok konuşma makbul değildir. Konuşulacak yerde susmanın ayıplandığı gibi susma gereken yerde konuşmak da ayıptır. Nitekim belîğ kişi nerede susması gerektiğini nerede az veya çok konuşması gerektiğini bilen kişidir. Özetle konuşmanın bir adabı olduğu gibi susmanın da bir adabı vardır. Bu sebeptendir ki belâgat alanında sükûtun söz söylemekten daha değerli ve zor olduğunu ifade eden birçok vecizeye rastlanır. Bunların en anlamlılarından biri şöyledir: Konuşma güçlüğü çeken birinin konuşmaktan dolayı çektiği acının aynısını belîğ olan biri, sustuğu için çeker.⁵⁶ Sükût ıstırabına katlanıldığında susmanın zarif olanı samt ortaya çıkar ve: "Kelâmın fizza (gümüş) ise sükûtun olsun zehep (altın), Kemâl ehli kemâlâtı sükûtta buldular hep"⁵⁷ kelâm-ı kibarında ifade edilen hâlis fitrata ulaşılmış olur.

Samt sırta vukûfiyeti getirdiği gibi sessizliği bozmak da sırrı ifşa anlamına gelir. İnsanın muhafaza ile yükümlü olduğu hususlar konusunda Arap kültüründe yer alan *المَرْءُ مَحْبُورٌ تَحْتَ لِسَانِهِ* "İnsan dilinin altında gizlidir, dolayısıyla insanlardan sükût ve sükûnetle saklanır."⁵⁸ sözü manidardır. Samtın muhalifi olan yersiz konuşmak, bedeni yıpratacağı gibi ruhun gücünün de yitirilmesine sebep olacaktır. Yitirilen ruh, kendisinden arta kalan bir bedeni ifşaya mahkumdur. Mevzu ile ilgili Arap klasiklerinde meşhur bir hikâye şöyledir:

"Eşrâftan birinin, gerekli haller dışında hem kalbi hem de diliyle susmayı adet edinmiş bir oğlu varmış. Baba, dostlarına oğlunun konuşmamasından yakınmış. Bir gün baba oğul birlikte ava gitmişler. Babanın elinde keklük avında kullanmak için beslediği bir atmaca varmış. Dağlarda uzunca bir süre dolaşmışlar, ancak bir ava rastlamamışlar. Tam elleri boş dönecekken aniden bir keklük dağın arkasından cıyıklamış. Onu gören atmaca da hemen yakalayıp getirmiş. Bu esnada samt ehli çocuk gülmeye başlamış. Babası hayretle ona dönerek neden güldüğünü sorunca şu latif cevabı almış: 'Babacığım! Gördün mü? Keklik dilini tutsaydı atmacanın avı olmayacaktı. İnsanın da düşmanı dilidir. Ben bu sebeple sükûtu tercih ediyorum ki helakî değil kurtuluşu hak edeyim.'⁵⁹

Susarak konuşanların yanında susarak soru soranlar ve susarak cevap verenler de samtın belâgat yönüne katkı sağlamışlardır. Çünkü bütün dillerde olduğu gibi Arap dilinde de "istifhâm" olarak adlandırılan soru-cevap üslubu edebiyatın ilgi alanlarından biri olmuştur. Arap dilinde kullanılan üsluplardan biri olan istifhâm, kelime yapısından da anlaşılacağı üzere anlama isteğine matuftur. Barındırdığı talep manası sebebiyle inşâ cümlelerinden sayılan istifhâm cümleleri, hakiki kuruluş amacı bu olmasına rağmen belli sebeplerle kendi anlamları dışında kullanılabilir. Bunun yanında kendi kalıp ifadeleri dışında pek çok yolla istifham manası verilebilmektedir. Sözün siyak ve sibakı dikkate alınarak samt üslubunun da bazen istifham ya da cevap manasına geldiği görülür. Elbette bu örüntü ancak ilim ehli tarafından tespit edilebilir. Bu durumu teyit eden bir kısma şöyledir:

⁵⁵ Samtın sırta delaleti konusunda detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Can - Abdurrahman Mihcioğlu, "İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin Hısnü'l-ârifin min fiteni'z-zamân fi külli ân Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili", *İslam Araştırmaları Dergisi* 49 (31 Ocak 2023), 115-166.

⁵⁶ et-Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/25; Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî, *Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2004), 1/206.

⁵⁷ Süreyya A. Beyzadeoğlu, "Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'de Türkçe ile Birlikte Arapça, Farsça ve Fransızca'da Ortak Kullanılan Atasözleri ve Deyimler", *İlmi Araştırmalar* 19 (Şubat 2014), 31.

⁵⁸ Can - Mihcioğlu, "Hısnü'l-ârifin", 138.

⁵⁹ Can - Mihcioğlu, "Hısnü'l-ârifin", 139-140.

“İmâm Şâfiî kendisine sorulan bir soru üzerine uzun süre sükût halini korur. Derler ki ‘Allâh iyiliğini versin ey İmâm! Neden sorumuza cevap vermezsin?’ Uzun suskunluğun ardından İmâm şunları söyler: ‘Susmanın mı yoksa konuşmanın mı daha yerinde bir cevap olduğunu anlayıncaya kadar size şifâhî bir cevap vermeyeceğim.’”⁶⁰

Sükût ile cevabın birbirine muhalif iki muhatabı vardır. Bunlardan birincisi kendisine çok muhabbet beslenen kimse, ikincisi sefih olan kimsedir. Gönül ehline samt ile cevap verilir ki muhabbetin sırrı ifşa olmasın ve hayâdan ödün verilmesin. Şiirleri şevâhiddden sayılan son Arap şairi Beşşâr b. Bürd el-Ukaylî (ö. 167/783-84), susmanın kişiyi evet veya hayır demekten nasıl kurtardığını şu beyitlerle dile getirmiştir:

وَإِذَا قُلْتُ لَهَا جُودِي لَنَا خَرَجْتُ بِالصَّمْتِ عَنْ لَا وَنَعَم
وَإِنَّ سُكُوتَهَا عِنْدِي لِبَشْرَى وَإِنَّ عِنَاءَهَا عِنْدِي لَمَعْنَى

Sevgiliye, bize cömert davran dedim. Ne evet dedi ne hayır, sustu

*Halbuki susması benim için sürûr, şakıması ayrı manâ*⁶¹

Susmak öte yandan bir kurtuluş vesilesidir. Öncelikle kişinin dünyevî bağımlılıklarından kurtulması için önemli bir aktördür. Tefekkürün ilk adımı olan samt, kişinin bidâyet, hidâyet ve nihâyeti hususunda düşünebilmesine olanak sağlayan dünyadan nefes alma merhalesidir. Kişi için yanlış anlaşılmaktan, beladan, günahattan, faydasız olandan kurtuluş yoludur. Sözü felâket, dili âfet sayan İslâm alimleri samtı bu bela ve musibetten kurtuluş yolu olarak tavsiye etmişlerdir. Çünkü söz kimseyi incitmese dahi övünme vesilesi olabilir. Bu minvalde Ömer b. Abdülazîz’in (ö. 101/720) yazdığı mektup hoşuna gidecek kadar güzel olursa onu yırtıp attığı, yerine daha vasat satırlar kaleme aldığı, güzel sözü kibir sebebi saydığı rivâyet edilir.⁶² Burada samtın nefse muhalefet anlamına geldiği, konuşmada evsat olanı tercihin ise samt olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Yapısı gereği harf, ses ve söz bağlarından kurtulmaktır aynı zamanda. Emsâl ve hikemiyâta dair önemli eserler telif eden Ali b. Ubeyde er-Reyhânî (ö. 219/834), susmayı şöyle özetler: “Susmak, yanlış anlaşılmadan kurtarır, dil sürçmesinden korur ve lüzumsuz sözden de uzak tutar.”⁶³ Özetle temizlenmenin ve temiz görünmenin usulüdür samt. Muhammed b. el-Münkedir der ki: “Dinlemeyi konuşmaktan daha çok severim. Çünkü susup dinleyen temiz kalır; konuşan ise ağızından çıkanlara karşı sürekli kendini korumak zorundadır.”⁶⁴

Sessizlik, sadece dışsal bir durum değil, aynı zamanda içsel bir deneyimdir. Bir ortamın sessiz olması, zihinsel gürültünün yokluğu anlamına gelmez. İçsel gürültü, düşüncelerimizin, endişelerimizin ve duygusal tepkilerimizin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Bu nedenle, susmak kişiyi sadece kendi dışındaki seslerden kurtarmakla kalmaz aynı zamanda onun zihinsel olanı doğru yönetmesine yardımcı olur. Dünyanın empoze ettiği sürekli üretim ihtiyacı, duygusal dalgalanmaların yaşanmasına sebep olacak, dolayısıyla kişinin endişesi her geçen gün artacaktır. Zaman zaman da olsa ortaya konan samt hali, dünyevî veya uhrevî kaygıların yoğunluğunu azaltacak ve duygusal dengeyi geri kazanmamıza yardımcı olacaktır. Bir bedevinin söylediği gibi: “Anlamak için konuşur, öğrenmek için insanlara karışır, rahat etmek için susar, kazanmak için yalnız kalırız.”⁶⁵ Ve Rasûl (s.a.v.) buyurur: *مَنْ صَمَّتْ نَجَا “Susan kurtulur.”*⁶⁶

⁶⁰ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/209.

⁶¹ Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ eş-Sûlî, *Edebü'l-küttâb* (Mısır: y.y., 1341), 233; Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd el-Bağdâdî İbn Dâvûd ez-Zâhirî, *ez-Zühre* (b.y.: y.y., ts.), 112.

⁶² ‘Abdulkerîm b. Hevâzin b. ‘Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. ‘Abdulhalîm Maḥmûd - Maḥmûd b. eş-Şerîf (Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.), 342.

⁶³ Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr b. Maḥbûb Câhız, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd* (Beyrut: y.y., 1423), 42.

⁶⁴ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 1/364.

⁶⁵ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/30.

⁶⁶ Muhammed b. ‘Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Haleb, 1975), “Sıfatü'l-kıyâme, Rekâik ve verâ”, 50 (No: 2501).

1.5. Menfi Susma

Samtın belli durumlarda söze yardımcı görevini üstlendiği söylenebilir. Fakat susma, konuşmanın taşıdığı tüm işlevi yerine getiremez ve her samt beyân maksadı taşımaz. Samt, susan kişi konuşabilecekken sustuğu durumda belâgat açısından bir anlam ifade eder. Mesela kişi susma eyleminden önce muhatabına bir şeyler söylemiş ve bu söylediklerine yüz kızarıklığı, yüzün düşmesi ve el işaretleri gibi bazı durumlar eşlik etmiş olabilir. Tam olarak bu karinelerin arkasından gelen bir susma, muhatabın bunları anlayabilecek aklî ve duygusal becerilere sahip olduğu durumda beyân edici ve belîğ kabul edilebilir.⁶⁷ Aksi halde gerçekleştirilen eylem beyhude bir sükuttan ibarettir.

Cahilin susması beyhudedir mesela. Çünkü suskunun derinliğine vakıf olduğu için değil konuşacak sözü olmadığı için susar. Bazen de zekice yaklaşımlara karşı dili tutulur. Bu da Klasik Arap literatüründe edebî bir ifade çeşidi olan *ecvibe-i müskite* kavramıyla ifade edilmektedir. Kendisine söylenen bir söz karşılığında verecek cevabı olmayan kimse de “مُفْحَمٌ”, “بِهْتٌ” ve “أَبْسٌ” gibi kavramlarla ifade edilmektedir.⁶⁸ İnkarcıların Kur’ân karşısındaki durumu böyledir. Hz. İbrahim’in yaratıcıyı belîğ tasviri karşısında kâfirlerin durumu şöyle anlatılır:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "Benim Rabbim diriltir, öldürür." demiş; o da "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir" deyince, kâfir susup kaldı. Zaten Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁶⁹

Görüldüğü üzere ayette geçen *bühite/biht* fiili konuşabilecekken karşısındaki delillerin kuvvetinden kendisinde konuşma takati bulamama durumunu ifade etmektedir. Böyle bir durumda yapılacak en hayırlı iş susmaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de *صَمْتُ زَيْنِ الْعَالِمِ، وَسِتْرُ الْجَاهِلِ* de “Sükût âlimin süsü, cahilin (kusurlarını örten) perdesidir.”⁷⁰ buyurmak suretiyle cahilin konuşmasının da sükûtunun da kendisini ifşa eden bir durum olduğunu bildirmektedir.

SONUÇ

Dil denilince sadece söylemek eylemi üzerine kurulu bir yapı akla gelir. Dolayısıyla söylemeyen, söylemeye eğilim duymayan, konuşmaya sıcak bakmayan bir dil tahayyül zordur. Çünkü yaratıcısı ile iletişim kurma fitratında olan varlık için mutlak bir sükût söz edilemez. Fakat bu durum kendisinin sürekli konuşma halinde olması sonucunu da doğurmaz. Bu nedenle tıpkı söz gibi susma ve sessizlik durumu da dilin önemli yapı taşlarından biri kabul edilmiştir. Samtın, yani anlamlı susmanın edebî bir tutum olarak ortaya çıktığı durumlar vardır. Samtın bir söylem biçimi olması, kendisine bir anlam atfedildiğine ve her ne kadar göstergesiz de olsa gizli bir söz dizilimine sahip olduğuna işaret etmektedir.

Belâgatın ana konuları içerisinde yer alan beyân, sadece dilin somut göstergeleri olan harfler, heceler, kelime kalıpları ve cümle yapısı ile ilgilenmez. Bunun yanında iletişim için vazgeçilmez olan jest-mimik gibi bedensel işaretler ve samt gibi içsel ifadeler de beyân kapsamında değerlendirilir. Bu nedenle de söz konusu kavram, belâgat konuları içerisinde yerini almıştır. Genelde belâgatın bütün alanları özelde ise meânî, bir bağlam içerisinde sözün

⁶⁷ İbrahim Abdülfettâh Ramazân, “Hîne yekûnü’s-samtu belâgaten”, *Mecelletü Külliyyetil’-d-dirâsâti’l-islâmîyye ve’l-‘arabiyye li’l-benât* 11/5 (2020), 1050.

⁶⁸ Görgün, “Klasik Arap Edebiyatında Ecvibe-i Müskite ve Kavramsal Analizi”, 323-324.

⁶⁹ el-Bakara 2/258.

⁷⁰ Ebu’l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe* (Kahire: Dâru’ş-Şa’b, 1970), 4217; Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (Dâru’l-Fikr, 1416), 9879.

siyak ve sibakına göre samta hüzün, tefekkür, hürmet, muhabbet, sır, cevap, cehalet... gibi anlamlar yüklemiştir. Bu anlam dünyasını okuyucuya sunma adına klasik Arap literatüründe hatırı sayılır ölçüde telifât kaleme alınmıştır. Fakat üzerine ne kadar söz söylenirse söylensin samt konusu bütün dillerde akademik açıdan bakır olma özelliğini haizdir. Alan araştırmacıları, interdisipliner çalışmaların yanında spesifik manada samt konusunun ilişkili olduğu alanlarda yapacakları araştırmalarla insan ilişkilerine katkı sağlayabilirler. Özellikle psikoloji, sosyoloji, kelâm, fıkıh, edebiyat gibi alanlarda gerçekleştirilecek çalışmalar, akademi dünyasına ciddi katkılar sağlayacaktır. Diğer yandan modernizm etkisi ile gittikçe zayıflayan insanî ilişkilerde zaman zaman samtın limanına sığınma, dünyevî yorgunluğu azaltacak ve kişinin insanlara karşı muhabbetini artıracaktır. Nitekim konuşma ve konuşmama konusunda cüzi iradeye sahip insan, fikirlerini lafza döktüğü anda kelamın tahakkümü altına girdiğini unutmamalı, bin düşünüp bir konuşmalıdır. Böyle olduğunda sükût hali, karakterini geliştiren insana vakar, heybet, hikmet, sempati, edep ve hayâ gibi hasletler kazandıracaktır.

Susma eyleminin daha çok pozitif etkileri üzerinde durulan çalışmamızdan hareketle samtın sadece güzelliğe kapı araladığı sonucu da çıkartılmamalıdır. Zira diline hâkim olma, kurtuluş vesilesi olabileceği gibi beyhude bir sonuç da ortaya çıkartabilir. Susma bazen dünyevî olandan kurtarır bazen de hakkın karşısında boyun eğmenin bir işaretidir. Sükût ile menfi bir sonuca ulaşan kimse de suskunluk halini kelama dönüştürmekten kaçınmamalıdır. Unutulmamalıdır ki; susma, sadece konuşanın değil dinleyenin de maharetidir. Samtı zihninde lafızlara dökecek, sessizliğin ne söylediğini anlayacak kaliteli bir muhatabın varlığı, samt kavramını edebiyatın ilgi alanına dahledecek önemli bir taraftır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Tarafsızlık/Impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır / The author, who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- el-Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin. *Nesrû'd-dürr fi'l-muhâdarât*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Beyzadeoğlu, Süreyya A. "Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye'de Türkçe ile Birlikte Arapça, Farsça ve Fransızca'da Ortak Kullanılan Atasözleri ve Deyimler". *İlmi Araştırmalar* 19 (Şubat 2014), 23-33.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Kesir, 1987.
- el-Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*. Beyrut: y.y., 1423.
- el-Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb . *el-Beyân ve't-tebyîn*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002.
- Can, Ömer Faruk - Mihcioglu, Abdurrahman. "İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin Hısnü'l-ârifin min fiteni'z-zamân fi külli ân Adlı Risalesinin Tahkik ve Tahlili". *İslam Araştırmaları Dergisi* 49 (Ocak 2023), 115-166.

- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcû'l-luğa ve's-sihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Corci Zeydân. *el-Felsefetü'l-luğaviyye ve'l-elfâzu'l-'Arabiyye*. Kahire: Daru'l-Hilâl, 1969.
- Duman, Mustafa. *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2008.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1416.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. 3 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 15 Cilt. Riyad: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1. Basım, ts.
- Görgün, Muhammed Emin. "Klasik Arap Edebiyatında Ecvibe-i Müskite ve Kavramsal Analizi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 20 (Haziran 2023), 307-345.
- Hacizade, Naile. "Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/29 (2011), 1-10.
- Hâfız Hemmâm Ahmed b. Tuğberk (?). *en-Nutku'l-mefhûm min ehli's-samti'l-ma'lûm*. (New Jersey: Princeton University Library, 2271-4915-368-1864).
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- İbn 'Abdi Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-'İkdü'l-ferîd*. thk. Müfîd Muhammed Kumeyhâ. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1983.
- İbn Dâvûd ez-Zâhirî, Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd el-Bağdâdî. *ez-Zühre*. b.y.: y.y., ts.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *es-Samt ve âdâbu'l-lisân*. thk. Ebû İshâk el-Huveynî el-Eşerî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1410/1990.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *es-Samt ve hıfzu'l-lisân*. Kahire: Dârü'l-İ'tisâm, 1986.
- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Kitâbü's-Samt ve âdâbü'l-lisân*. thk. Necm Abdurrahman Halef. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Çazvî. *Mu'cemu Meğâyisi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Hamdûn, Ebû'l-Meâlî Bahaeddîn Muhammed b. Hasan. *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*. ed. İhsân Abbâs. 10 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1996.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Kahire: Dârü's-Şa'b, 1970.
- İbnü'l-Mukaffâ', Ebû Muhammed Abdullâh. *el-Edebü's-sağîr*. thk. Vâil b. Hâfız b. Halef. İskenderiye: Dâru İbni'l-Kayyim, 2011.
- İbrahim Abdülfettâh Ramazân. "Hîyne yekûnü's-samtu belâgaten". *Mecelletü Külliyyetil'd-dirâsâti'l-islâmiyye ve'l-'Aabiyye li'l-benât* 11/5 (2020), 1042-1067.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları, 1998.
- Köse, Saffet. "Sükût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- el-Kuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. 'Abdulhalîm Mağmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.
- M. Kahtân, Abdülkâdir. *es-Sükûtü'l-mu'abbir 'ani'l-irâde ve esseruhû fi't-tasarrufât*. Kahire: Câmîatü 'Ayn Şems, Külliyyetü'l-Hukûk, 1991.

- en-Nîsâbûrî, Nizâmüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî. *Garâîbü'l-Kur'ân ve Regâîbü'l-Furkân*. thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât. Beyrut: y.y., 1416.
- Özkan, Ahmet. "Susmanın ve Konuşmanın Ölçüsü: Samt". *Ekev Akademi Dergisi* 0/86 (2021), 57-67.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Safvan Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1412.
- es-Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ. *Edebü'l-küttâb*. Mısır: y.y., 1341.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnü's-semt fi's-samt*. thk. Ahmed Muhammed Süleymân. Beyrut: Dârü'l-İlm ve'l-İmân, 2010.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Sükûtun Zerafeti*. çev. Ercan Urcan. İstanbul: Risale, 2018.
- Taşdelen, Vefa. "Felsefî Bir Söylem Biçimi Olarak Susku". *Erdem* 70 (01 Kasım 2016), 75-84. <https://doi.org/10.32704/erdem.536838>
- et-Tevhîdî, Ali b. Muhammed b. Abbâs Ebû Hayyân el-Endelusî. *el-Besâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dârü's-Sadr, 1988.
- et-Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbi'l-Haleb, 2. Basım, 1975.
- Uludağ, Süleyman. *Hakikat Bilgisi (Keşfü'l-mahcûb)*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- ez-Zebîdî, Murtezâ Muhammed b. Muhammed el-Hüseyinî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dârü'l-Hidâye, ts.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Rebî'u'l-ebrâr ve nusûsü'l-ahbâr*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesütü'l-'Alemî, 1. Basım, 1412.